

KIBRIS'TA ANLATILAN "HACI MEHMET BUBA İLE LALASI" EFSANESİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Esmâ ŞİMŞEK

Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, esmsimsek@gmail.com

ÖZ

Evrensel bir yapıya sahip olan efsaneler, anlatıldığı bölgenin çeşitli kültürel özellikleriyle bütünleşerek millîleşirler. Bu bağlamda, Kıbrıs'ta anlatılmakta olan "Hacı Mehmet Buba ve Lalası" efsanesi değerlendirildiğinde, aynı metnin farklı isimlere bağlı olarak yurdumuzun dört bir yanında anlatıldığı görülmektedir. Efsane ayrıca, Bosna-Hersek'te "Evliya Hizmetçi Kız", Polonya'da ise "Evliya Kontuş" adları ile de anlatılmaktadır.

Efsanenin değişik bölgelerde anlatılan varyantlarında görülen ortak noktalar şunlardır:

1. Ağa (bey, efendi, patron) hacca veya uzak bir yere gider.
2. Evin hanımı, ağanın sevdiği bir yiyeceği pişirir.
3. Keramet sahibi olan hizmetkâr (çoban, lala), tayyi zaman – tayyi mekân olayına bağlı olarak, ağasının canının istediği yiyeceği, ona sıcak sıcak götürür.
4. Memlekete dönen ağanın, yiyeceğin kabını getirmesiyle hizmetkârın kerameti ortaya çıkar.

Anadolu sahasında çok yaygın olan ve maddi gücü temsil eden ağa ile manevi gücü temsil eden hizmetkârın macerasının konu edildiği bu efsanelerdeki belirgin farklar ise, hizmetkârın / çobanın adı, olayın geçtiği bölge ve bölgenin kültürel yapısına göre götürülen yiyeceğin (helva, süt, köfte, içli köfte, dolma, mantı vs.) çeşididir.

Bu çalışmada, Kıbrıs'ta anlatılmakta olan "Hacı Mehmet Buba ve Lalası" efsanesi, Anadolu ve diğer Türk boylarında anlatılan varyantları ile mukayese edilerek, bir anlatının, farklı coğrafyalarda yaşayan, ancak aynı kültürel yapıya sahip olan topluluklar arasındaki birleştirici gücü değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Efsane, keramet, velî, hacca gitme.

AN ASSESSMENT ABOUT A LEGEND NAMED "HACI MEHMET BUBA AND LALASI" WHICH NARRATED IN CYPRUS

ABSTRACT

Legends which have universal structure integrating with the various cultural characteristics of the region and being nationalized. In this context the legend named "Hacı Mehmet Buba ile Lalası" which was told in Cyprus considering, it shows the same text is narrated in different names on

each side of our country. This legend is also narrated in Bosnia-Herzegovina with the name of “Evliya Hizmetçi Kız” in case in Poland narrated with the name of “Evliya Kontuş”.

The commonalities of this legend’s variants which are told in different regions are:

1. Agha (Lord, master, boss) goes to hajj or a remote place.
2. The lady of the house cook a food which agha like.
3. The servant (shepherd, lala) who has a miracle is teleported and takes a hot food to his agha.
4. When the agha return to his country with the food plate, the servant’s miracle is appeared.

The differences of this legends which are very popular in Anatolian region and entreated the agha who symbolise of financial power and entreated the servant who symbolise of inner power are; the name of servant, the region where the legend narrated and the food which is taken by servant is different (candy, milk, dumplings, stuffed dumplings, stuffed ravioli etc.) because of the region’s cultural structure.

In this article, the legend named “Hacı Mehmet Buba ile Lalası” which was narrated in Cyprus will be compared with the variants of the legend which narrated in Anatolia and Turkish tribes and a narrative of living in different countries, but the unifying force between the communities that have the same cultural background will be considered.

Keywords: Legend, miracle, saint, pilgrimage.

GİRİŞ

Milletlerin kimliğini ve hayat felsefesini oluşturan folklor ürünleri kültürel birlikteliğin sağlanmasında da önemli bir rol oynarlar. Nesilden nesile, bölgeden bölgeye kendiliğinden yayılan sözlü kültür ürünleri, ortak değerlere sahip olan milletlerde benzer şekillerde görülür. Nitekim birbirinden oldukça uzak mesafelerde bulunan Türk milletine mensup topluluklarda benzer geleneklerin yaşatılması; benzer hikâyelerin, masalların, fıkraların anlatılması; benzer türkülerin, manilerin ve ninnilerin söylenmesi kültürel birliğin somut bir örneğidir.

Bu bağlamda, Kıbrıs’ta anlatılmakta olan “Hacı Mehmet Buba ve Lalası” efsanesini değerlendirdiğimizde, aynı metnin farklı isimlere bağlı olarak yurdumuzun dört bir yanında anlatıldığı gibi, Anadolu sınırlarını da aşmış Müslüman Türklerin yaşadığı Bosna-Hersek’te “Evliya Hizmetçi Kız”, Polonya’da ise “Evliya Kontuş” adları ile bilinip yayılması Türk kültürünün birleştirici gücünü açıkça ortaya koymaktadır.

Adı geçen efsane Kıbrıs’ta; Aşağı Baf’ta, “Mulla Mehmetler” olarak da bilinen “Hasan Ağa Tekkesi”nde yatan Hacı Mehmet Buba ve lalası Arap Mehmet ile ilgili olarak anlatılmaktadır. Efsanenin konusu kısaca şu şekildedir:

Anlatıldığına göre, maddi durumu çok iyi olan Hacı Mehmet Buba’nın yanında, onun hayvanlarını otlatıp ayak işlerine bakan bir yardımcısı vardır. Lala, kendisine emanet edilen hayvanlara gözü gibi bakar, bunların sayısını her yıl iki katına çıkarır. Hacı Mehmet Buba ise, artan hayvanlarını fakir-fukaraya dağıtırmış.

Günlerden bir gün Hacı Mehmet Buba hacca gider. O, kutsal topraklarda hac görevini yerine getirirken Lala Arap da üzerine düşen görevleri eksiksiz yerine getirmektedir.

Bir gün, Hacı Mehmet Buba'nın hanımı "nor¹ böreği" yapar. Böreği yaparken de eşini hatırlayıp;

"Kocam nor böreğini çok severdi; keşke o da burada olsaydı da bunlardan yeseydi." der.

Hanımın üzüldüğünü gören Arap Lala:

"Abla, bir peşkire böreklerden bağla; ben ona götürürüm." der.

Hanım, bu tekliften pek bir şey anlamasa da Lalayı kırmayıp birkaç böreği peşkire sararak eline verir. Nor böreklerini alan Arap Lala, bunları sıcak sıcak ağasına yetiştirir ve hemen ardından tekrar hanımının yanına döner.

Hacı farızasını yerine getiren Hacı Mehmet Buba, Kıbrıs'a döner. Sohbet sırasında, hacdayken Arap Lala'nın getirdiği sıcak böreklerden bahseder! Böylece Arap Lala'nın kerameti ortaya çıkar.

Bunun üzerine, bir rivayete göre Arap Lala, sırrının açıklanması üzerine hemen oracıkta taş döner. Bir başka rivayete göre ise; Lala bulunduğu yerde ruhunu teslim ederek ölür. Ayrıca, kerametinin açığa çıkması üzerine ortalıktan kaybolduğunu anlatanlar da vardır (Sakaoğlu, 2003: 135-136).

Bu efsane, Anadolu sahasında oldukça yaygın olup; Balıkesir'de "Ali Dede"ye, Bursa'da "Helvacı Bacı"ya, Bergama'da "Lokma Dede"ye, Diyarbakır'da "Ali Baz"a, Erzurum'da "Ahmet Baba"ya, Gaziantep'te "Şeyh Bilecen" ve "Memik Dede"ye, Tunceli'de "Munzur Baba"ya, Kars'ta "Hacı Kağızman"a, Hatay'da "Bâyezid-i Bestâmi"ye, Kocanlı'da "Bilal Dede"ye, Kozan'da "Hacı Efraim Devletlü"ye, Malatya'da "Hacı Yusuf"a, Mudurnu'da "Fariğ Emine" adlı kadın evliyaya, Muğla'da "Çoban Evliya"ya, Yozgat'ta "Aliyar"a vb. bağlı olarak anlatılmaktadır.

Doğu Anadolu bölgesinde daha çok "Munzur Baba"ya bağlı olarak anlatılan bu efsane ile ilgili olarak daha önce hazırladığımız bir çalışmamızda bu metnin 40 varyantını vermiştik:

Çobanın Adı:	Hacı'daki Ağaya Götürülen Yiyecek:	Anlatıldığı Yer:
1. Ahmet Baba	helva	Erzurum
2. Ali	pekmez helvası - tandır	Diyarbakır
3. Ali Baz	helva	Sungurlu
4. Ali Dede	helva	Balıkesir
5. Ali Yar	helva	Yozgat
6. Bilâl Dede	helva	Koçanlı
7. Çoban Evliya	yoğurt / süt	Muğla
8. Demirtaş Dede	içli köfte / sac böreği	Adana
9. Evin Uşağı	helva	Erzurum
10. Fariğ Emine	helva	Mudurnu
11. Gafur Baba	helva	Gaziantep
12. Gayr-i Müslim Hizmetçi (kız)	köfte	Uşak
13. Hacı Bektaş	bişi (çörek)	Genel
14. Hacı Efraim Devletlü	helva	Kozan

¹ Kıbrıs'ta "lor peyniri"ne verilen isim.

15. Hacı İbrahim Devletli	güveç	Kayseri
16. Hacı Kağızman	av eti / helva	Kağızman
17. Hacı Yusuf	dolma / köfte	Malatya
18. Halepli bir Zengin	helva	Tokat
19. Hasan Baba	helva	Elazığ
20. Hasan Dede	içli köfte	Kadirli
21. Hasso	içli köfte	Yumurtalık
22. Helvacı Baba / Bacı	helva	Bursa
23. Kara Fakı	helva	Sivas
24. Karaca Oğlan	helva	Erzurum
25. Keloğlan	helva	Kars
26. Kontuş	yol yardımı	Polonya
27. Kul İbrahim	helva	Malatya
28. Lokman Dede	helva	Bergama
29. Memik Dede	içli köfte	Gaziantep
30. Muhammed Sadi Baba ²	içli köfte	Hatay
31. Munzur Baba	helva	Tunceli
32. Munzur Baba	süt	Kayseri
33. Süleyman Hacı	börek	Karaman
34. Şehzade Ahmet Efendi	helva	Yozgat
35. Şeyh Bekir	helva	Ağrı
36. Şeyh Bilecen	içli köfte	Gaziantep
37. Üryan Baba	köfte	Adıyaman
38. Yuvannis (Hristiyan)	mantı / pilav	Konya / Ürgüp
39. Yüğüruk Şahin	helva	Sivas
40. Zamanın Kutbu (uşak)	helva	Erzurum

Kaynak: Şimşek, 2011: 331³

Efsanenin geçmişi muhtemelen, Türklerin İslâmiyeti kabul etmesinden sonraki dönemlere kadar gitmektedir. Nitekim *Hacı Bektaş Veli Velayetnâme'sinde* de aynı motiflerin işlendiği bir menkıbeden söz edilir. Anlatıldığına göre Arafat Dağı'nda, Lokmân-ı Perende'nin canının "*bişi/pişi*" istemesi Hacı Bektaş Veli'ye ayan olur. Lokmân-ı Perende'nin hanımının yaptığı bişileri bir tepsiye koyarak sıcak sıcak Şeyhe sunar. Durumu anlayan Lokmân-ı Perende, hac dönüşü elini öpmeye gelenlere, asıl hacının Hacı Bektaş olduğunu söyler (Alptekin, 2012: 114).

Aynı efsane, Kars'ta Keloğlan'a bağlı olarak anlatılırken Erzurum'da Çukurova yöresinin güçlü âşıklarından Karacaoğlan'a yakıştırılmıştır. Halkın "Karacaoğlan" sevgisi onu ermişlik mertebesine yükseltmiş, keramet sahibi ulu bir zat haline getirmiştir. Ona ermişlik vasfı yükleyen rivayetlerden biri de üzerinde durduğumuz efsane ile ilgilidir. Anlatıldığına göre, Erzurum'un Olur ilçesinin Yukarı Karasu köyünde çobanlık yapan Karacaoğlan, hacdaki ağasının canının *helva* istediğini hissederek, hanımına helva yaptırıp soğumadan ağasına ulaştırır. Hac dönüşü eşyaların arasında bulunan helva kabıyla birlikte Karacaoğlan'ın da kerameti anlaşılır. Sırrının herkes tarafından öğrenildiğini gören Karacaoğlan, kuzuları otlattığı yerde can verir. Onu, öldüğü yere defnederler. Buraya "Karacaoğlan Tepesi" adı verilir. Daha sonra Karacaoğlan'ın mezarı, dileği olanların gidip dua ettiği bir ziyaret haline dönüşür (Çıplak, 2007: 52-53):

² Bâyezid-i Bestâmi'nin çobanı ve öğrencisidir.

³ Ayrıca bkz.: (Efsanelerimiz, 1990: 47, 252; Gülensoy, 1992: 103-104; Okuşluk, 1994: 65-66; Önal, 2003: 364-367; Sakaoğlu, 1997: 183-184; Sezgin, 1991:61-62; Turan, 1990: 11-12)

Karacaoğlan'ın mezarının nerede olduğuna dair çeşitli rivayetler vardır. Kimilerine göre Osmaniye'nin Düziçi veya Bahçe ilçesinde, kimilerine göre de Mersin'in Mut ilçesinde veya Kahramanmaraş'ın Cezel yaylasındadır. Bu arada Karacaoğlan'ın mezarının Erzurum'un Oltu ilçesinde olduğunu söyleyenler de çıkmıştır (Sakaoğlu, 2004: 135-139). Bu efsaneye bakılacak olursa, bu ihtimallere bir de Olur ilçesi eklenecektir.

Üzerinde durduğumuz efsaneye gelince... Elbette konuyla ilgili örnekler, bunlarla sınırlı değildir. Öyle zannediyoruz ki ilgili metin üzerine yapılacak özel bir araştırmada, hemen her ilimizde efsanenin varyantlarına rastlamak mümkün olacaktır. Nitekim Isparta'da anlatılan Eyüp Dede efsanesinde de aynı konu ele alınmıştır. Rivayete göre, Eyüp Dede'nin ağası, Hacı Hasan Ağa hacca gider. Evin işlerinden sorumlu olan Eyüp Dede, bir gün Ağa'nın hanımına varıp, Hasan Ağa'nın katmer istediğini söyler. Hanımı, bu isteğe bir anlam veremese de, kendisinin canının istediğini zannederek hemen yapar. Bir yağlığa sardığı katmeri alan Eyüp Dede gözden kaybolur ve Kabe'de, Ağa'sı namaz kılarken, katmeri önüne koyup kaybolur.

Ağanın hanımı, günlerce kaybolan yağlığı arar fakat bir türlü bulamaz. Ta ki Hasan Ağa hacdan dönüncüye kadar. Böylece Eyüp Dede'nin de keramet sahibi olduğu ortaya çıkar. Halk, onu bulup elini eteğini öpmek istese de bir daha Eyüp Dede'yi gören olmaz... (Göde, 2010: 376) .

Bu efsanenin yayılma sahası Kıbrıs'ın dışında sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış, Türk-İslam kültürünün yaşatıldığı farklı coğrafyalarda da farklı isimlere bağlı olarak varlığını sürdürmüştür. Örneğin Polonya'da (Nowogrodek⁴ kentinde) Kontuş adındaki çoban, "Korycki" isimli zengin bir Müslümanın yanında çalışmaktadır. Korycki hacdayken, Kontuş, tayyizaman – tayyimekân olayına bağlı olarak birkaç kere hacca gidip gelir. O, tekrar hacca gittiğinde ağasının parasız kaldığını görür ve sırrını kimseye söylememesi şartı ile onu memleketine götürceğini söyler.

Korycki, söz verse de bir süre sonra Kontuş'un sırrını hanımına söyler. Sırrı ortaya çıkan Kontuş, bulunduğu yerde can verir (Sakaoğlu, 2003: 107-108).

Dikkat edilirse, coğrafi mesafe, efsanenin konusunu fazlaca etkilememiş, sadece çoban, yiyecek götürmek yerine, maddi sıkıntı içinde olan ağasına, memlekete dönmesi konusunda yardımcı olmuştur.

Bosna-Hersek'te anlatılan; "Evliya Hizmetçi Kız" efsanesinde ise, adından da anlaşılacağı üzere çobanın yerine hizmetçi kız geçerek hem cinsiyet hem de görev bağlamında bir değişiklik olmuştur. Ama konu aynıdır. Efsaneye göre, Bosna-Hersek'te yaşayan Gradeşeviç Hacı Bey, hacca gider. O hacdayken, hanımı evlerinde yatıp kalkan hizmetçi kıza, beyinin helvayı çok sevdiğini söyler. Kız da, eğer isterse kendisinin götürebileceğini söyler ve kadir gecesi, hanımının yaptığı helvayı Bey'inin sahanına koyup gözden kaybolur. Tam o sırada hacdaki bey de, arkadaşlarına canının helva çektiğini söylemektedir. Bey, daha sonra çadırına girdiğinde kendi sahanı içerisindeki sıcak helva ile karşılaşır!

⁴ Nowogrodek, Polonya'da bir şehir olarak gösterilse de atlaslarda, bu şehrin Beyaz Rusya sınırları içerisinde, Varşova ile Minsk arasında bulunmaktadır.

Hac dönüşü, durumu hanımına anlatan bey, kadir gecesinde sahanını kimin kullandığını sorar ve böylece hizmetçi kızın kerameti ortaya çıkar. Ancak, sırrı ortaya çıkan kız, hemen oracıkta can verir. Halk, onun adına bir türbe yaptırır ve özellikle hacca gidecek olanlar Cuma günleri bu türbeyi ziyaret ederler (Sümbüllü, 2010: 145-146).

Örnekler ne kadar çoğalırca çoğalsın, efsanenin değişik bölgelerde anlatılan varyantlarında görülen ortak noktalar değişmemekte, sadece çevrenin sosyal ve etnografik yapısına göre bazı isim, görev ve araçlar değişmektedir. Bu değişen ve değişmeyen unsurları şu başlıklar altında değerlendirebiliriz:

1. Evin Beyi Hacca veya Uzak Bir Yere Gider

Efsanenin bütün varyantlarında maddi durumu iyi olan bir bey vardır. Bu, anlatıldığı bölgeye göre; ağa, efendi veya patron olarak da ifade edilmektedir. Kıbrıs varyantında ise “*zengin bir kişi*” olarak tanıtılır. Keramet sahibi olan veli ise bu kişinin yanında çalışan hizmetkârdır. Bu da rivayetlere göre bazen çoban, uşak, hizmetçi veya lala olarak karşımıza çıkmaktadır.

Burada maddi güç ile manevi gücün karşılaştırılması söz konusudur. Hacca gitme⁵, her ne kadar inançla ilgili olsa da maddi gücü de yakından ilgilendirmektedir. Hacca, maddi durumu iyi olan Müslümanlar gidebilmektedir. Ancak, efsaneye göre maddi anlamda yetersiz olan kalbi temiz, inancı bütün olan kişiler bu görevi olağanüstü bir şekilde gerçekleştirebilirler. Üstelik gidilmesi günlerce süren yolu göz kapayıp açıncaya kadar aşarak...

2. Evin Hanımı, Ağanın Sevdiği Bir Yiyeceği Pişirir

Efsanenin hemen hemen bütün varyantlarında, evin hanımı, eşinin sevdiği bir yiyeceği pişirir. Bu yiyecek, bölgenin kültürel yapısına göre değişir. Daha çok, o bölgede hangi yiyecek meşhur ise onun adı geçer. Nitekim Kıbrıs varyantında, bu çevrede meşhur olan “*nor böreği*” pişirilirken, Gaziantep ve Çukurova yöresinde bu böreğin yerini *içli köfte* alır. Doğu Anadolu bölgesinin ete olan düşkünlüğü, Kağızman varyantında pişirilen yiyeceğin de *av eti* olmasına vesile olur. Hala atlı-göçebe hayatını yaşayan Yörük kültüründe *yoğurt* ve *sütün* önemi Muğla’da anlatılan “Çoban Evliya” efsanesinde kendini gösterir. Malatya varyantında götürülen yiyeceğin *dolma*, Isparta’da *katmer* olması da yine bölgenin mutfak kültürü ile yakından ilgilidir.

Ağaya/Beye götürülen yiyecekler arasında en yaygın olanı *helvadır*. Başta Bosna-Hersek olmak üzere Tunceli, Erzurum, Ağrı, Sivas, Yozgat, Balıkesir gibi birçok yerde yiyecek olarak evde yapılmış sıcak helvanın götürülmesi, hiç şüphesiz Türk mutfağında, helvanın çok tercih edilen bir tatlı türü olmasındandır.

Ayrıca, değişik anlatılarda, bunların dışında *sac böreği*, *mantı*, *pilav*, *güveç*, *çorba*, *bişi (çörek)*, *tandır* vs. gibi yiyecek adlarına da rastlanmaktadır. Götürülen yiyecekler de yine bölgenin kültürüne ve yiyeceğin çeşidine göre; *tabağa*, *sahana*, *havluya*, *peşkire*, *yufka ekmeğin arasına* veya *yağlığa* sarılarak götürülmektedir. Tespit

⁵ Efsanenin bazı varyantlarında beyin evden ayrılışı hac yerine “uzak bir yere” veya “askere” gitme şekliyle de anlatılır. Nitekim Kahramanmaraş’ta Hafız Ali, hanımının yaptığı içli köfteleri askerde olan kayınbiraderine götürür (Gönen, 2007: 175).

edebildiğimiz varyantlar içerisinde sadece Polonya rivayetinde yiyecek yoktur. Burada, hacdan dönmek için yol parası bulamayan Bey'i, hizmetçisi, yine keramet göstererek "göz kapayıp açıncaya kadar" evine getirir.

Evin hanımının efsanelerdeki fonksiyonu, hizmetkârın kerametine zemin hazırlamadır. Hanım, eşinin sevdiği bir yiyeceği pişirerek evdeki hizmetkâra; "Ağan bunu çok severdi. Keşke şimdi ağan da olsaydı." diyerek, keramet gerçekleşmesi için ilk adımı atmış olur. Ama hizmetkârın; "Bir tabağa koyun da götürüyüm" sözü ona pek inandırıcı gelmez ve bu tavrı tipik Anadolu insanının mahcubiyeti olarak düşünür. "Galiba, verdiğime doymadı, ağama götürüyüm" bahanesi ile kendisi yiyecek." diye yorumlayıp ikinci tabağı da verir. Ağa'nın hacdan döndüğü vakit, götürülen yiyeceğin kabını getirmesiyle birlikte, hizmetkârın doğruluğu ve kerameti anlaşılmiş olur.

Dikkat edilirse, bu bölümde hem hanım hem de bey, hizmetkârın kerametinin ortaya çıkmasına vesile olan tiplerdir. Karı-koca / kadın-erkek birbirini tamamlayan ama birbirinin zıddı olan iki tiptir ki "ying-yang" olarak da ifade edilir. Bir bütünün iki parçası olan karı koca burada aynı görev için bir aradadırlar. Eğer hizmetkâr, hanımın yaptığı helvayı Bey'e götürmeseydi, kerameti ortaya çıkmayacaktı.

3. Hizmetkârın Kerameti ve Tayyizaman – Tayyimekân Olayı

Erenlerin gösterdiği kerametler arasında en yaygın olanları; şekil/don değiştirme (turna/güvercin, geyik veya herhangi bir hayvan donuna girme), az yiyeceği çok kılma, hastaları iyileştirme, gaipten haber verme ve tayyizaman – tayyimekân olaylarıdır. Tayyizaman – tayyimekân, zamandan ve mekândan bağımsız olmaktır. Yani, bir yerden çok uzak bir yere, zamana bağlı kalmaksızın, göz kapayıp açıncaya kadar gitmektir. Veliler arasında sıkça görülen bu keramet, efsanemizde, beyin yanındaki hizmetkâr tarafından sergilenir.

Hizmetkâr⁶ (çoban, meczup, uşak, hizmetçi, lala), evin beyi hacdayken, ağasının canının istediği yiyeceği, ona sıcak sıcak götürür. Yiyeceğin sıcak olması, işin hızlı bir şekilde gerçekleştiğinin işaretidir. Hac dönüşü beyin, yiyeceğin konulduğu kabı (tabak, sahan, peşkir, yağlık, mendil) evine getirmesi ise mesafenin uzaklığını, özlenen yiyeceğin beyin evinden Kâbe'ye götürüldüğünü gösterir. Bir yiyeceğin, henüz soğumadan, sıcak sıcak, uzak bir diyardan Kâbe'ye götürülmesi ise tayyizaman – tayyimekân olayına bağlı olarak açıklanır ki bu da ancak Allah'ın sevgisini kazanmış ulu kişilerin gösterebileceği bir keramettir. Beyin hizmetkârı da görevini hakkıyla yapan, efendisine sadık, hayvanların dilinden anlayan, onlara incitmeden bakan biridir. Onun bu özelliğini vurgulamak isteyen anlatıcılar, bazı varyantlarda bu kişinin, hayvanların yerini özenle hazırladığını, rahat olup olmadığını anlamak için de çıplak vücuduyla yerde yuvarlanarak kontrol ettiğini belirtirler.

Öyle anlaşılıyor ki efsaneye göre, insanlar doğruluklarını muhafaza edip kalplerini temiz tuttıkları takdirde parayla satın alamayacakları değerlere sahip olabileceklerdir. Diğer taraftan, üstlenilen görevin sadakatle yapılması da insanı yüceltmektedir. İşine her yönüyle sadık kalan hizmetkâr, manevi anlamda yüksek bir mertebeye erişmiş ve hacca giden ağasının karşısında kerametini göstermiştir. Hatta efsanenin Konya/Ürgüp

⁶ Keramet sahibi olan hizmetkâr genellikle erkektir. Ancak bazı varyantlarda hanım olarak da gösterilir.

varyantında, hizmetçi Yuanis'in gayrimüslim bir kişi olması (Kaya, 1994: 128-129), işini iyi yapan bir kişinin Hıristiyan bile olsa ermişlik mertebesine yükselebileceğini gösterir.

4. Hacdan Dönüş, Kerametın Ortaya Çıkması ve Yoklukta Var Olma

Veliler, kerametlerinin başkaları tarafından öğrenilip ifşa edilmesini istemezler. O yüzden de bu özelliklerini bir sır olarak saklarlar. Bu efsanenin de hemen bütün varyantlarında, çoban bu özelliğini kimselere söylemez. Ancak memlekete dönen ağanın, yiyeceğin kabını getirmesiyle hizmetkârın kerameti ortaya çıkar.

Kerameti halk tarafından öğrenilen hizmetkâr, insanlardan kaçır ve bedenen onların arasından ayrılır. Bu ayrılış bazen yoklara karışma, bazen ölme veya dağa dönüşme şeklinde olurken bazen de taşla dönüştüğüne dair rivayetlere rastlarız. Nitekim Kıbrıs varyantında Arap Lala, bir rivayete göre hemen oracıkta taşla dönüşür. Bir başka rivayete göre orada ruhunu teslim ederek ölür. Bazılarına göre de kerametinin açığa çıkması üzerine ortalıktan kaybolur.

Aslında, burada hizmetkârın ölümü, maddi bir ölümdür. O, önce nefisini öldürerek bir başkasının yanında çalışır her türlü isteğini büyük bir sadakatle yerine getirmiştir. Başkalarına hizmet etmek, her türlü muameleye razı olmak her insanın yapabileceği bir iş değildir. O böylece, çoğu kişinin nefisine ağır gelebilecek işleri yaparak dünyadaki sınavını başarmıştır. Diğer taraftan hizmetkâr, ağanın bütün işlerini canı gönülden yaparak sadakatini de ispatlamıştır.

İşte, hizmetkâr bu şekilde nefisini öldürdükten sonra, insanların kerametinden dolayı kendisine yönelmesinden rahatsız olup madde yani dünya ile ilgisini kopararak yok olmuş ya da bedenen ölmüştür. *“Onun asıl varlığı bundan sonra, “ikinci defa doğarak” ebedileşecektir. Yani o, ölerək / yok olarak doğmuştur. Onun, bir ağanın/beyin emrinde hizmet etmesi bir olgunlaşma, çile çekme sürecidir. İrşada erişti, ağanın veya herhangi bir insanın büyük meşakkatlerle gittiği Kâbe'ye, onun “göz kapayıp açıncaya kadar” varmasıyla gerçekleşir. O ana kadar sıradan bir çoban (hizmetli) olan bu kişi, olayın yaşanmasıyla birlikte maddî âlemden ayrılarak erenler safına girip yoklukta var olur.”* (Şimşek, 2011: 332).

Hizmetkâr, varlığını yok ederek asıl gerçeğe ulaşmış ve Hakkın dışında hiçbir şeyin gerçek olmadığını göstermiştir. Diğer bir ifadeyle hizmetkâr yok olarak; fani varlıktan geçip yokluğa yani baki olan gerçek varlığa kavuşmuştur.

SONUÇ

Çeşitli sembolik anlamların da yüklenebileceği “Hacı Mehmet Buba ve Lalası” efsanesi gerek tasavvufi anlamlarıyla gerekse sosyal boyutuyla yaygın bir anlatıdır. Efsanesinin varyantlarına Türk-İslam kültürünün yaşatıldığı geniş bir coğrafi alanda rastlamak mümkündür. Öyle zannediyoruz ki bugün detaylı bir araştırma yapıldığında, hemen her yörede bu efsanenin benzerine rastlanacaktır. Hatta efsanenin yayılma sahasını gösteren bir harita hazırlandığında, bütün illerde bu efsaneye rastlamak mümkün olacaktır. Bu da Türk kültür birliğinin güzel bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, A. B. (2012). *Efsane ve Motifleri Üzerine*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çıplak, N. (2007). “Karacaoğlan Çevresinde Oluşturulan Efsaneler ve Bu Efsanelerin Kültürel Hayatımıza Etkisi”, Uluslararası 5. Karacaoğlan Şelale Şiir Akşamları, Doğumunun 400. Yılında Uluslararası Karacaoğlan Sempozyumu, 20 Eylül 2006 Tarsus, (Hzl.: Kudret Ünal), Tarsus, 45-54.
- Efsanelerimiz / İnönü Üniversitesi Efsane Derleme Yarışması* (1990). 2.b., (Hzl. Cahit Kavcar – Mehmet Yardımcı), Malatya.
- Göde, H. A. (2010). *Isparta Efsaneleri*. Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları.
- Gönen, S. (2007). “Tayyimekân ve Tayyizaman Bağlamında Ladikli Ahmet Ağa ile İlgili Efsanelerin Çözümlemesi”, Millî Folklor, 10 (76), 173-176.
- Gülensoy, T. (1992). “Tunceli Efsanelerinin Tip-Motif Yapısı ile ‘Munzur Efsanesi’nin Anadolu Varyantları”, *IV Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri / II. Cilt Halk Edebiyatı*, Ankara, 97-105.
- Kaya, M. (1994). *Geçmişten Günümüze Ürgüp*. Ankara.
- Okuşluk, R. (1994). *Adana Efsaneleri Araştırması (Derleme – İnceleme)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana,
- Önal, M. N. (2003). *Muğla Efsaneleri*. Muğla.
- Sakaoğlu, S. (1997). “Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri”, *Türkiyat Araştırmaları*, (4), 181-190.
- Sakaoğlu, S. (2003). *101 Türk Efsanesi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Sakaoğlu, S. (2004). *Karaca Oğlan*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sezgin, A. (1991). *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşilik*. İstanbul.
- Sümbüllü, Y. Z. (2010). *Boşnak Halk Efsaneleri*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Şimşek, E. (2011). “Munzur’dan Amanoslara Çoban Menkıbelerine Yansıyan Birliktelik”, Bilge Seyidoğlu Kitabı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 328-333.
- Turan, M. (1990). *Kağızman ve Âşık Hıfzı*. İstanbul.

EXTENDED ABSTRACT

Legends are defined as “Short narratives that have religious and convincing characteristics told about a person, a place or an event.” and they have a universal pattern. A legend told in a region can be told in a different place with a different title but it keeps some of its specific motives. Although the titles of the legends are different,

the common motives included in the texts are presented similarly among nations of same culture and belief structure without being changed much.

When evaluated in this context, it can be seen that the legend of “Haji Mehmet Buba and His Servant” is told with various titles in different regions. Thus, the legends told in Tunceli as “Munzur Baba”; in Balıkesir as “Ali Dede”; in Bursa as “Helvacı Bacı”; in Bergama as “Lokma Dede”; in Diyarbakır as “Ali Baz”; in Erzurum as “Ahmet Baba”; in Gaziantep as “Sheikh Bilecen” and “Memik Dede”; in Kars as “Haji Kağızman”; in Hatay as “Bâyezid-i Bestâmi”; in Kocanlı as “Bilal Dede”; in Kozan as “Haji Efraim Devletlü”; in Malatya as “Haji Yusuf”; in Mudurnu as “Fariğ Emine” the female saint; in Muğla as “The Shepherd Saint”; in Yozgat as “Aliyar” and so on are all variants of the same text. Furthermore, almost in every region where Turkish culture is kept alive this legend is known with a different title; it is told as “Saint Maid” in Bosnia Herzegovina and as “Ewliya Kontuce (Evliya Kontuş)” in Poland.

In Cyprus the above-mentioned legend is told about Haji Mehmet Buba who lies buried in “Hasan Aga Lodge” also known as “Mulla Mehmetler” in Aşağı (Lower) Baf and his Servant Arab Mehmet. According to the legend the wealthy Haji Mehmet Buba entrusts his sheep to his servant when he leaves for Hajj (Pilgrimage to Mecca). One day, When Haji Mehmet Buba’s wife cooks “nor⁷ pastry” and tells the Arab Servant that her husband loves it a lot, he says that he can take them to his master and he does what he says. After his return from pilgrimage, Haji Mehmet Buba mentions the hot pastries the Arab Servant brought him in Mecca and thus reveals his miraculous deed. As his secret is revealed the Arab Servant turns to stone. According to another narrative; he passes away at that moment. It is also told that he vanishes as his secret is revealed.

This legend is quite widespread in Anatolia and approximately 60 versions have been found from oral and written sources. Indeed it hasn’t travelled only to Anatolia from Cyprus but also spread to different regions where Turkish-Islamic Culture is still kept alive and it continues to be told with different titles. For instance in Poland (in the city of Nowogrodek⁸) it is told about the shepherd Kontuce. In the legend of “Saint Maid” told in Bosnia Herzegovina, however, the shepherd is the maid and thus both the job and the gender of the person are changed, but the theme is the same.

This study reveals that the multiplicity of the versions haven’t spoiled the structure of the legend, almost in all of them common points remain the same, only some names, jobs and tools have changed due to the social and ethnographic structure of the environment it is told in. When all versions of the legend are compared the following motives have been found to be common in all:

1. Aga (lord, master, boss) goes to pilgrimage or to a distant place:

There is a wealthy lord in all versions of the legend. He is defined as aga, lord, landlord or boss according to the region the legend is told. This character is introduced as “a wealthy person” in the legend’s Cyprus version. The

⁷ Curd cheese in Cyprus

⁸ Nowogrodek, although shown as a city in Poland in atlases, this city located between Warsaw and Minsk in Belarus.

saint with the miracle is a servant working for that person. This Lord goes to Mecca for pilgrimage or travels to a distant land.

2. The lady of the house cooks some favourite food of the master.

Almost in all narratives the lady of the house cooks something her husband likes a lot. The food changes with the cultural structure of the region. While in Cyprus version of the legend it is “*nor pastry*” which is famous there; stuffed meatballs take its place in Çukurova region. The indulgence to meat in the East Anatolian Region causes this favourite food to be *game meat* in the Kağızman version. The importance of yoghurt and milk in the nomadic (Yörük) culture manifests itself in the legend of “The Shepherd Saint” told in Muğla. Also the change to *stuffed vegetables* (dolma) in its Malatya version and to *flaky pastry* (katmer) in its Isparta version as the food taken to the lord is due to the cuisine of the region.

3. The servant with the miracle (shepherd, slave) takes his master’s favourite food to him when it is still hot.

The servant (shepherd, lunatic, butler, slave) takes the landlord’s still hot favourite food to him when he is in pilgrimage. The hotness of the food indicates that the transportation is done real fast. The lord brings back home the container (plate, pan, towel, handkerchief, napkin) in which the food was taken to him and this shows that the favourite food has been taken to Mecca from the lord’s house.

4. The lord brings back the container of the food and thus reveals the miracle of the servant.

In the legend the shepherd/servant never tells his miracle to anyone and keeps it as a secret. However the lord brings the container of the food when he is back and thus reveals the miraculous power of the servant.

The distinct differences told in these legends telling the adventure of the servant representing the spiritual power and the master representing the material wealth are the name of the servant/shepherd, the place of the event and the kind of food taken (halva, milk, meatballs, stuffed meatballs, stuffed vegetables, Turkish ravioli etc.) differing according to the cultural structure of the region.

Consequently, the legend of “Hacı Mehmet Buba and His Servant” with its potential symbolic meanings, is a widespread narrative both with its mystical meanings and social aspects. Versions of the legend are found in a wide geographical region where Turkish-Islamic culture is kept alive. It is quite important in the sense that it shows the unifying power of the Turkish culture.